

## آسیب‌های پژوهشی بهره‌گیری از نرم‌افزار «جامع الاحادیث»

رضا عطایی<sup>۱</sup>

### چکیده

گسترش فناوری‌های مدرن، موجب تغییر در سبک مطالعه، علم‌آموزی و پژوهش شده است. در این دگرگونی‌ها عرصه حدیث هم از زاویه کمیّت و چگونگی، تغییراتی را پذیرفته است. تولید نرم‌افزارهای حدیثی، ثمرات متعدّدی چون آسانی پژوهش نسبت به وضعیت صدور حدیث، یافتن اصل حدیث، شناخت احادیث مختلف و ... را به دنبال داشت. در برابر، اعتماد به نرم‌افزارها سبب بروز اشکالاتی همچون فراموشی نیاز به بررسی نسخه‌ها، اضطراب برخی از متون به دلیل نارسایی‌های حروف‌چینی و ... شده است. از این رو ضرورت دارد که دانشیان حدیث نسبت به آسیب‌های بهره‌گیری از نرم‌افزارها دقّت داشته و این گسترش ماشینی را در راستای ارتقای شیوه عالمان در عرضه و دریافت حدیث به کار گیرند. این نگاشته می‌خواهد برخی از آسیب‌های بهره‌گیری از نرم‌افزار ارزشمند جامع الاحادیث را در عرصه پژوهش‌های حدیثی معرفی کند.

### واژگان کلیدی

خطای نرم‌افزاری، مرکز کامپیوتری نور، آسیب‌شناسی چاپ، نسخه‌شناسی، علوم حدیث

### پیش‌گفتار

احادیث، حکایت قول، فعل و تقریر معصوم هستند. راستی‌آزمایی این حکایات، نیازمند بررسی‌های تخصصی است. هرچند تلاش بسیاری صورت گرفته تا میراث حدیثی از آسیب در امان بماند ولی طبیعت نقل و نگارش، آسیب‌پذیر بوده و مکتوبات حدیثی نیز از آن در امان نماندند. پیش از فهم حدیث و بررسی دلّالی آن بایسته است که عاری بودن متن از عیوب و خطاهای احتمالی بررسی شود. در دوران گذشته، با پیگیری نقل‌های مختلف یک حدیث، انتخاب نسخه‌های معتبر و دقّت در راه‌های تحمّل حدیث، برخی از اشکالات پدیدآمده در هنگام استنساخ را مرتفع می‌کردند. این امور، بسیار

۱. دانش‌پژوه سطح چهار حوزه علمیه قم. (Rezaataee49@gmail.com)

زمان بر بوده و پس از عصر معصومان علیهم‌السلام و دوران متصل به ایشان، معمولاً با جامعیت در تتبع همراه نبود.

در دوران حاضر، نرم‌افزارهای علوم اسلامی به‌عنوان یکی از دست‌آورد های فناوری مدرن، ثمرات فراوانی در عرصه دانش حدیث دارد. گسترش امکانات رایانه‌ای و نرم‌افزاری مانند یک کتابخانه سیار، افزون بر آسانی دسترسی به متون مختلف حدیثی در یافتن نقل‌های مختلف و انجام تحقیقات علمی دیگر نیز کمک بسیاری کرد. با وجود دست‌آوردهایی که این فناوری مدرن به دنبال داشت، در برابر، رفته‌رفته، کتاب‌های غیر دیجیتال، کمتر مورد توجه قرار گرفت تا اینکه بسیاری از این کتاب‌ها در انزوا فرو رفت. این رویداد آسیب‌زا یک بار دیگر نیز در تاریخ مطالعه و پژوهش، اتفاق افتاده است. بهره‌مندی بشر از صنعت چاپ، سبب شد تا کمتر به نسخه‌های خطی مراجعه شود و معمولاً به دردسترس‌ترین چاپ از یک کتاب اکتفا گردد. کم‌کم نسخه‌های خطی، مورد بی‌مهری قرار گرفت و اکنون از دسترس عموم خارج شده است.

در دوران گذشته، راویان حدیث و کاتبان نسخه‌های خطی، واسطه‌های انتقال میراث بودند. بعدها بخشی از کار آنها بر عهده ناشران و حروف‌چینان و چاپخانه‌ها قرار گرفت. اکنون مقداری از کار نشر و انتقال حدیث به «تولیدکنندگان نرم‌افزارها» منتقل شده است.

همان‌طور که در گذشته، امکان خطا برای واسطه‌های انتقال میراث حدیثی وجود داشت، امکان رسوخ خطاهای احتمالی در عصر رایانه نیز وجود دارد؛ با این تفاوت که خطای در یک نسخه خطی، زیان کمتری از خطای در چاپ یا نرم‌افزار دارد. چراکه نسخه‌های خطی تنها در دسترس عالمان و اهالی اندیشه بود؛ اما کتاب‌های چاپی در دسترس همه مردم قرار دارد و اکنون هم نرم‌افزارها راه مراجعه همه را به کتاب‌ها هموار کرده است. از دیگر سو، معمولاً برای یک کتاب، چند نسخه خطی وجود داشت و اگر نسخه‌ای دارای اشکال بود، اهالی اندیشه برای یافتن نسخه دیگری تلاش می‌کردند؛ ولی کتاب چاپ شده از روی نسخه غیر معتبر یا دارای اشکالات، در دسترس افراد زیادی قرار گرفته و معمولاً مخاطبان گسترده آن در صدد یافتن چاپی دیگر و یا مراجعه به نسخه‌های خطی بر نمی‌آیند. این آسیب در نرم‌افزارها به جهت تایپ مجدد و نیز غیر کارشناس بودن تایپیست و گستره بیشتر دسترسی، دوچندان است.

پیشتر، نشستی با عنوان معرفی و نقد نرم‌افزار جامع الاحادیث در مرکز تحقیقات رایانه‌ای علوم اسلامی برگزار شد.<sup>۲</sup> همچنین در شماره پیشین مجله دانش‌ها و آموزه‌های قرآن و حدیث، یادداشتی درباره برخی از اشکالات نرم‌افزار جامع الاحادیث منتشر شده است.<sup>۳</sup> نگاشته کنونی که همزمان با

۲. به تاریخ ۱۳۹۱/۲/۲۸ با معرفی حجت الاسلام و المسلمین محمد حسین بهرامی و نقد حجت الاسلام و المسلمین حیدر مسجدی.

۳. یادداشت «برخی از اشکالات نرم‌افزار جامع الاحادیث» نوشته آقایان حامد فاتح و محسن بختیاری.

آن یادداشت، تهیه شده بود، مقاله‌ای گسترده‌تر را سامان داده و به جهت اینکه یادداشت مزبور، زودتر چاپ شد، از مشورت نویسندگان آن یادداشت بهره برده است.

نوشتار حاضر با تمرکز بر نرم‌افزار «جامع الاحادیث» در صدد است تا پانزده آسیب پژوهشی مراجعه به این نرم‌افزار را شناسایی کرده و آن را فراروی پژوهشگران و مراجعه‌کنندگان قرار دهد. همه نمونه‌های این مقاله مورد مقابله متن نرم‌افزار با نسخه چاپی (همان نسخه کاغذی مورد استفاده نرم‌افزار) قرار گرفته است.

این نگاشته، اذعان دارد که نرم‌افزارهای نور، مجموعاً، بهترین و بزرگ‌ترین تلاش برای دسترسی به منابع اسلامی در دوره حاضر بوده و قوت‌های بسیار آن، پاس‌داشتنی است. همین قوت‌ها و خدمات فراوان، موجب شده تا این نرم‌افزارها ارزش نقد را داشته و ارتقای آن جزو آرزوهای نویسنده باشد.

## ۱. افتادگی حرف و واژه

یکی از مشکلاتی که در بهره‌گیری از نرم‌افزار جامع الاحادیث به چشم می‌خورد، افتادگی یک واژه از متن است. این اشکال، سبب ابهام در جمله می‌شود. برای روشن شدن موضوع، یک نمونه ذکر می‌گردد:

در نسخه نرم‌افزاری کتاب «العین» نوشته خلیل بن احمد فراهیدی در ماده «عقل» این گونه آمده است:

العقل: نقيض الجهل... و المعقول: ما تعقله في فؤادك، و يقال: هو  
ما يفهم من العقل، و هو العقل واحد.<sup>۴</sup>

شاهد مثال در «وَهُوَ الْعَقْلُ وَاحِدٌ» است که معنای مبهمی دارد: او - که به معقول بر می‌گردد - عقل یگانه است!

با مراجعه به نسخه چاپی کتاب العین، عبارت به این صورت است:

و هو و العقل واحد.<sup>۵</sup>  
معقول و عقل [گاهی] به یک معنا هستند.

در عبارت دوم، «واو» بعد از کلمه «هُوَ» قرار گرفته که باعث روشن شدن معنای جمله می‌گردد؛ حرفی که در تایپ نرم‌افزار، افتاده است.

نمونه‌های بسیار دیگری هم وجود دارد که هرچند با اندکی دقت، واژه درست، فهمیده می‌شود؛ اما از جمله اشکالات تایپی به شمار می‌آید. مثلاً منظور از جمله «رفتن به زیارت قبر المؤمنین علیه‌السلام» همان «رفتن به زیارت قبر امیر المؤمنین» است.<sup>۶</sup>

۴. کتاب العین، ج ۱، ص ۱۵۹.

۵. همان، ص ۵۶۵.

۶. کامل الزیارات، ترجمه ذهنی تهرانی، ص ۹۷.

امیر المؤمنین علیهما السلام از نزدیک مردی عبور کردند که بسیار

پر حرفی می‌کرد.

در این جمله منقول از نرم‌افزار، باید «علیه السلام» به جای «علیهما السلام» بیاید.<sup>۷</sup>  
در نمونه‌ای دیگر برای ترجمه روایت «یا نَوْفُ اَيَّاكَ اَنْ تَتَزَيَّنَ لِلنَّاسِ» چنین آمده:

ای نوف مبادا خود را برای دم جلوه دهی.<sup>۸</sup>

در حالی که درست آن «مردم» به جای «دم» است.

## ۲. افتادگی حدیث

یکی دیگر از اشکالاتی که شایسته توجه مراجع‌کنندگان به نرم‌افزار است، افتادگی کامل متن عربی یک حدیث می‌باشد. مثلاً در ترجمه نسخه نرم‌افزاری «عقاب الاعمال» متن فارسی حدیث ذیل وجود دارد، حال آن‌که متن عربی آن دیده نمی‌شود:

سکونی از امام صادق علیه السلام از پدرانش از رسول خدا

صلوات الله علیهم روایت کرده که فرمود: هر کس به اندازه خردلی در

دلش تعصب بیجا باشد روز قیامت با اعراب جاهلی محشور خواهد

گشت.<sup>۹</sup>

با مراجعه به کتاب چاپی «عقاب الاعمال» ترجمه مرحوم غفاری، مشاهده می‌شود که در صفحه ۴۹۸ متن عربی و ترجمه حدیث مورد نظر وجود دارد؛ یعنی افتادگی حدیث به دلیل اشکال در نرم‌افزار است.

## ۳. ناسازگاری متن و ترجمه

ناسازگاری بین متن عربی و ترجمه ارائه شده از آن، اشکال دیگری است که در این نرم‌افزار دیده می‌شود. مثلاً ترجمه «ثواب الاعمال و عقاب الاعمال» با قلم «صادق حسن زاده»، انتشارات ارمغان

طوبی، حدیث «عن ابي عبد الله عليه السلام قال: قال رسول الله صلى الله عليه وآله من يغضب أو

يغضب له فقد خلع ربك الإسلام [الایان] من عنقه.»<sup>۱۰</sup> را به این صورت ترجمه کرده است:

۷. کتاب المواعظ، ترجمه عطاردی، ص ۸۷.

۸. الامالی، ترجمه کمره‌ای، ص ۲۱۰.

۹. ترجمه غفاری، ص ۴۹۸. همچنین ن. کد پاداش نیکی‌ها و کیفر گناهان، ترجمه مجاهدی، ص ۵۶۰؛ ترجمه انصاری، ص ۴۳۱؛

ترجمه حسن زاده، ص ۵۰۹؛ ترجمه ریگی، ص ۴۷۵.

۱۰. ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، ص ۲۷۰.

امام صادق علیه السلام روایت نموده که پیامبر خدا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَآلِهِ فرمود: هر که [بر سنتی نادرست] تعصّب ورزد یا دیگران درباره او تعصّب ورزند ریسمان اسلام را از گردنش گسسته است.<sup>۱۱</sup>

در حقیقت، مترجم، نسخه «تعصّب» را ترجمه نموده ولی در متن عربی، نسخه «یغضب» آمده است. به عبارت دیگر، تولیدکنندگان نرم افزار به تطابق ترجمه انتخابی با متن انتخابی، توجه نکرده اند. نمونه دیگر، حدیثی است که در «أَلْبَابُ التَّاسِعِ عَشَرَ: عِلْمُ الْأَنْبِيَاءِ بِقَتْلِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ عَلَيْهِ السَّلَامُ» کتاب کامل الزیارات از امام صادق علیه السلام چنین نقل شده:

إِنَّ إِسْمَاعِيلَ الَّذِي قَالَ اللَّهُ تَعَالَى فِي كِتَابِهِ «وَ اذْكُرْ فِي الْكِتَابِ إِسْمَاعِيلَ إِنَّهُ كَانَ صَادِقَ الْوَعْدِ وَ كَانَ رَسُولًا نَبِيًّا» لَمْ يَكُنْ إِسْمَاعِيلَ بْنَ إِبْرَاهِيمَ؛ كَانَ نَبِيًّا مِنَ الْأَنْبِيَاءِ بَعَثَهُ اللَّهُ إِلَى قَوْمِهِ فَأَخَذُوهُ فَسَلَخُوا فَرْوَةَ رَأْسِهِ وَ وَجْهَهُ فَاتَاهُ مَلَكٌ عَنِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فَقَالَ: إِنَّ اللَّهَ بَعَثَنِي إِلَيْكَ فَمُرْنِي بِمَا شِئْتَ. فَقَالَ: لِي أُسْوَةٌ بِمَا يُصْنَعُ بِالْحُسَيْنِ.<sup>۱۲</sup>

اما ترجمه ای که برای این حدیث آمده کاملاً بی ارتباط با متن بوده و درباره زیارت مزار امیر مؤمنان علیه السلام است. این ترجمه در اصل، ترجمه احادیث «أَلْبَابُ التَّاسِعِ: أَلَدَّلَالَةُ عَلَى قَبْرِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ» است. یعنی دو ترجمه با هم جابه جا شده اند.<sup>۱۳</sup>

در سومین نمونه، حدیث این چنین است:

أَلْعِزُّ رِذَاءُ اللَّهِ وَ الْكَبِيرُ إِزَارُهُ فَمَنْ تَنَاوَلَ شَيْئًا مِنْهُ أَكْبَهُ اللَّهُ فِي جَهَنَّمَ.

اما ترجمه آن، از مرحوم غفاری چنین آمده:

هر کس تعصّب بیجا ورزد خداوند در روز رستخیز او را با اعراب جاهلی و مشرکین محشور گردان.

۱۱. ترجمه حسن زاده، ص ۵۰۹.

۱۲. ص ۶۴.

۱۳. ن. کذ کامل الزیارات، ترجمه ذهنی تهرانی، ص ۹۶.

۱۴. همان، ص ۱۹۷.

در حقیقت، ترجمه حدیث دیگری به جای ترجمه این حدیث، ثبت شده که در تصویر زیر قابل

مشاهده است:



اسبب‌های پژوهشی بهره‌گیری از نرم‌افزار «جامع الاحادیث»

نمونه‌های متعدّد دیگری هم از این اشکال، وجود دارد.

#### ۴. اشتباه در نمایش رنگ آیات قرآن

نمایش آیات قرآن کریم در این نرم‌افزار با رنگ اختصاصی است. در موارد زیادی، این روش رعایت نشده است. مثلاً آیه «رَبَّنَا لَا تُؤْخِذْنَا إِن نَّسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا، رَبَّنَا وَ لَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِن قَبْلِنَا، رَبَّنَا وَ لَا تُحْمِلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَ اعْفُ عَنَّا وَ اغْفِرْ لَنَا وَ ارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ.» به نقل از کتاب «الاقبال» بدون رنگ قرآنی آمده است.<sup>۱۵</sup> همچنین آیه «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ» در موارد متعدّدی حتی یک واژه از قرآن که در بین جملات آمده، با رنگ سبز مشخص شده است؛ مانند «یس»، «الذّاریات»، «الطّور» و «و العادیات». آیات «قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ»،<sup>۱۸</sup> «إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ»، «إِذَا السَّمَاءُ انفَطَرَتْ»، «إِذَا زُلْزَلَتْ»،<sup>۱۹</sup> «هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ

۱۵. الاقبال (ط الحديث)، ج ۱، ص ۱۳۲.

۱۶. ن. كذا الصّحيفة السّجّادية، ص ۲۶۰؛ الفقه المنسوب الى الامام الرضا عليه السلام، ص ۱۰۴، ۱۲۴؛ الكافي (دار الحديث)، ج ۶، ص ۱۵۸ و ...

۱۷. الاقبال (ط القديمة)، ج ۱، ص ۲۹۸.

۱۸. الفقه المنسوب الى الامام الرضا عليه السلام، ص ۱۰۴؛ الكافي (دار الحديث)، ج ۶، ص ۱۵۸.

۱۹. الفقه المنسوب الى الامام الرضا عليه السلام، ص ۱۲۴.

الغاشية»،<sup>۲۰</sup> «سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ»<sup>۲۱</sup> و «إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ»<sup>۲۲</sup> نمونه‌های دیگری است که قاعده رنگ در آنها رعایت نشده است.

گاهی برخی از آیات با رنگ سبز آمده و همان آیات در جایی دیگر با رنگ مشکی.<sup>۲۳</sup> نمونه دیگر این اشکال، وجود یک آیه در بین حدیث در دو کتاب است؛ مثلاً مرحوم کلینی دعایی از امام صادق علیه‌السلام نقل می‌کند:

يَا وَاحِدٌ يَا مَاجِدٌ يَا أَحَدٌ يَا صَمَدٌ يَا مَنْ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ

لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ يَا عَزِيزٌ يَا كَرِيمٌ ...

آیه سه و چهار سوره توحید که در این دعا وجود دارد، از کتاب «الکافی» چاپ «الاسلامیه»<sup>۲۴</sup> به صورت رنگی و در چاپ «دارالحدیث»<sup>۲۵</sup> غیر رنگی است.

## ۵. اشکال در آدرس‌دهی ماشینی آیات قرآن

یکی از قابلیت‌های نرم‌افزار جامع الاحادیث این است که وقتی علامت ماوس (Mouse) کامپیوتر بر روی آیه‌ای قرار می‌گیرد نام سوره و شماره آیه نمایش داده می‌شود؛ اما در آیاتی که به رنگ سبز درنیاورده‌اند، این قابلیت، قابل بهره‌برداری نیست. حتی در برخی از آیاتی که به رنگ سبز هستند نیز چنین قابلیتی فعال نشده است. مانند کتاب پیکار صفین، ترجمه وقعه صفین، ص ۳۱۴.

## ۶. اشکال در نمایش رنگ احادیث

نمایش احادیث در این نرم‌افزار با رنگ اختصاصی آبی است. این روش در موارد زیادی رعایت نشده است. مثلاً متون حدیثی در کتاب «شرح الاخبار فی فضائل الائمه الاطهار علیهم‌السلام» و «غرر الاخبار و درر الآثار فی مناقب ابی الائمه الاطهار علیهم‌السلام» بدون رنگ احادیث آمده است. در برخی موارد، بخشی از حدیث با رنگ آبی و بخشی با رنگ مشکی آمده است؛ به گونه‌ای که پژوهشگر خیال می‌کند ادامه جمله، جزو روایت نبوده و متن مؤلف است. در کتاب «تأویل الآيات الظاهرة فی فضائل العتره الطاهرة» روایتی از امام صادق علیه‌السلام این چنین نقل شده است:

۲۰. همان، ص ۱۳۳.

۲۱. همان، ص ۱۳۸.

۲۲. همان، ص ۱۵۵.

۲۳. ن. کذ همان، ص ۱۳۳ و ۱۳۸ نسبت به آیه «سَبَّحَ اسْمَ رَبِّكَ».

۲۴. ج ۲، ص ۵۸۴.

۲۵. ج ۴، ص ۵۵۸.

عَنْ زُرَّارَةَ عَنْ حُمْرَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ عَمَّا يُفَرَّقُ فِي لَيْلَةِ الْقَدْرِ هَلْ هُوَ مَا يُقَدَّرُ اللَّهُ فِيهَا؟ قَالَ: لَا تُوصَفُ قُدْرَةُ اللَّهِ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: «فِيهَا يُفَرَّقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ» فَكَيْفَ يَكُونُ حَكِيمًا إِلَّا مَا فُرِّقَ وَلَا تُوصَفُ قُدْرَةُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ لِأَنَّهُ يُحَدِّثُ مَا يَشَاءُ.

ادامه متن این روایت، با رنگ مشکی درج شده است:

وَأَمَّا قَوْلُهُ: «لَيْلَةُ الْقَدْرِ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ». يَعْنِي فَاطِمَةَ وَ قَوْلُهُ: «تَنْزَلُ الْمَلَائِكَةُ وَالرُّوحُ فِيهَا» وَ «الْمَلَائِكَةُ» فِي هَذَا الْمَوْضِعِ الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ يَمْلِكُونَ عِلْمَ آلِ مُحَمَّدٍ. وَ «الرُّوحُ» رُوحُ الْقُدْسِ وَهُوَ فِي فَاطِمَةَ «مِنْ كُلِّ أَمْرٍ سَلَامٌ» يَقُولُ مِنْ كُلِّ أَمْرٍ مُسَلَّمَةٌ «حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ» يَعْنِي حَتَّى يَقُومَ الْقَائِمُ.<sup>۲۶</sup>

همچنین در روایتی دیگر، وقتی جمله «وَفِيهَا أَوْضَحْنَا وَشَرَحْنَا مِنَ الْفَضْلِ وَالشَّرَفِ وَالتَّقْدِيمَةِ وَالْإِصْطِفَاءِ لَنَا مَا لَا يُنْكَرُهُ إِلَّا مُعَانِدُ اللَّهِ تَعَالَى» وَلِلَّهِ الْحَمْدُ عَلَى «ذَلِكَ»<sup>۲۷</sup> به خط بعدی منتقل شده، دیگر، رنگ اختصاصی ندارد. این اشکال هم پرتعداد است.

در پاورقی‌ها نیز این اشکال دیده می‌شود. مثلاً در پاورقی‌های کتاب «ارشاد القلوب، ترجمه سلگی»، روایاتی به صورت مرتب همراه با اعراب آمده است؛ اما در نرم‌افزار، این روایات، بدون رنگ خاص و بدون اعراب و به صورت نامرتب نوشته شده است.<sup>۲۸</sup>

## ۷. اشکال در مشابه‌یابی روایات

یافتن احادیث مشابه بر پایه میزان تشابه لفظی، یکی از قابلیت‌های مهم نرم‌افزار جامع الاحادیث است؛ اما این امکان در همه روایات و منابع، وجود ندارد. به عنوان مثال، اگر روایت «أَمَّا تَرْضَى أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَى حِينَ خَلَفَهُ فِي قَوْمِهِ؟» مشابه‌یابی شود، کتاب «شرح الاخبار

۲۶. ص ۷۹۱.

۲۷. تأویل الآيات الظاهرة، ص ۲۳۶. (این جمله، ادامه سخن امام رضا علیه السلام در پاسخ به دانشمندان حاضر در مجلس مأمون است.)

۲۸. ن. کد ج ۲، ص ۱۴ و ۱۵ و ۴۷ و ... .



فی فضائل الائمة الاطهار عليهم السلام» که جزو منابع این حدیث است (ج ۱، ص ۹۷ و ج ۲، ص ۱۹۵ و ۲۱۰ و ۳۰۰) یافت نمی‌شود.  
نمونه دیگر، چنین است:

### تَرْكُ التَّجَارَةِ يُنْقِصُ الْعَقْلَ.

در مشابه یابی این حدیث، کتاب «الکافی» چاپ دارالحدیث، دیده نمی‌شود؛ حال آن که این حدیث در جلد ۱۰، صفحه ۷ کتاب از امام صادق علیه السلام ذکر شده است.

این اشکال در برخی از کتاب‌ها مانند «الکافی» چاپ دارالحدیث، «شرح الاخبار فی فضائل الائمة الاطهار عليهم السلام»، «الکشف الوافی فی شرح اصول الکافی (للشیرازی)»، «عوامل العلوم و المعارف و الاحوال من الآیات و الاخبار و الاقوال»، «غرر الاخبار و درر الآثار فی مناقب ابی الائمة الاطهار عليهم السلام» و «الدّر النّظیم فی مناقب الائمة اللّهمیم» بیشتر دیده می‌شود. به عبارت دیگر، عنوان «احادیث مشابه» در پنجره نمایش این کتاب‌ها فعال نیست. به همین دلیل، نه تنها احادیث این کتاب‌ها به عنوان احادیث مشابه احادیث دیگر یافت نمی‌شود، بلکه هیچ حدیث مشابهی نیز برای احادیث این چهار کتاب یافت نمی‌گردد. حدیث «لَمَّا أُسْرِيَ بِي إِلَى السَّمَاءِ دَخَلْتُ الْجَنَّةَ فَرَأَيْتُ نَوْرًا صَرَبَ بِهِ وَجْهِي، فَقُلْتُ جِبْرَائِيلُ: مَا هَذَا النُّورُ؟» نمونه‌ای برای دو کتاب «غرر الاخبار» و «الدّر النّظیم» است که پژوهشگران با جست‌وجو و مشابه‌سازی آن می‌توانند به این اشکال پی ببرند.

این اشکال محدود به کتاب‌های نام‌برده نیست؛ بلکه هر متنی که با رنگ مشک‌ی، درج شده باشد در بخش «حدیث» در «احادیث مشابه» یافته نمی‌شود.  
در همین بخش احادیث مشابه، سند احادیث نمایان نمی‌شود و در نتیجه، امکان مقایسه سندها با یکدیگر وجود ندارد.

## ۸. اشکال در جست‌وجوی واژگان

جست‌وجوی سریع در نرم‌افزار از جمله امکاناتی است که یافتن مطلب مورد نظر را آسان‌تر می‌کند. سوگمندان این بخش از نرم‌افزار، قابل اعتماد کامل نیست؛ چون برخی از عبارت‌ها را در شماری از منابع پیدا نمی‌کند. مثلاً وقتی عبارت «فَأَطْرَقَ مَلِيًّا ثُمَّ قَالَ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ» جست‌وجو شود، کتاب «الکافی» چاپ دارالحدیث، «صافی در شرح کافی» (مولی خلیل قزوینی) و «الهدایا لشعبة ائمة الهدی» (شرح اصول الکافی للمجذوب التبریزی) یافت نمی‌شود. حال اگر از درون متن یکی از این سه کتاب، بخشی از عبارت در بخش جست‌وجو کپی شده و سپس

جست‌وجو شود، عبارت مورد نظر در همان سه کتاب یافت می‌شود. در برابر، کتاب «الکشف الوافی فی شرح اصول الکافی» (الشَّریف الشَّیرازی) نیز در بردارنده این روایت است؛ اما نه با جست‌وجوی کلی این عبارت و نه با متن انتخاب شده از سه کتاب یادشده، یافت نمی‌شود؛ بلکه باید آن را از درون همین کتاب به قسمت جست‌وجو کپی کرد تا صرفاً به همین منبع، دست یافت.

اشکال دیگر آن است که در موارد متعددی، ادامه جمله، بدون دلیلی موجّه، به خط بعدی منتقل شده است. این اشکال، موجب بروز مشکلات دیگری می‌شود. مثلاً اگر کلمه آخر خط قبلی با کلمه اوّل خط بعدی کنار هم کاوش شود، یافته نمی‌شود. مثلاً حدیث زیر در دو خط به این صورت آمده است:

فِي حَدِيثِ الْمُعْرَاجِ عَنِ الْبَاقِرِ ع أَنَّهُ قَالَ لَمَّا عُرِجَ بِالنَّبِيِّ  
ص عَلَّمَهُ اللَّهُ سُبْحَانَهُ الْأَذَانَ ...<sup>۳۹</sup>

و یا حدیث:

قال: رأيت عليا عليه السلام و عليه قميص زري إذا مده بلغ الظفر، و إذا أرسله كان مع  
نصف الذراع.<sup>۳۰</sup>

در این احادیث، با تایپ واژگان «بِالنَّبِيِّ ص عَلَّمَهُ» از حدیث اوّل و «مَعَ نِصْفِ» از حدیث دوم، نمی‌توان متون یادشده را در کتاب «تأویل الآيات الظاهرة» یافت.

یکی دیگر از نکاتی که دقت پژوهشگران را برای بهره‌گیری از بخش جست‌وجوی این نرم‌افزار، ضروری می‌سازد، فاصله‌ای است که شماره پاورقی‌ها میان واژگان یک متن یا حدیث، ایجاد می‌کنند. حال اگر کلمات پیش و پس این پاورقی، برای جست‌وجو کنار هم قرار گیرند، یافته نمی‌شوند. مثلاً مرحوم شیخ صدوق عبارت «مَا لَكَ لَا تَسْجُدُ عَلَيْهِ أَلَيْسَ هُوَ مِنْ نَبَاتِ الْأَرْضِ؟»<sup>۳۱</sup> را از امام رضا علیه‌السلام نقل می‌کند؛ توضیحات پاورقی این کتاب، در این نرم‌افزار، میان سه کلمه «مِنْ نَبَاتِ الْأَرْضِ» و عبارت قبل از آن، فاصله انداخته است. حال اگر عبارت «أَلَيْسَ هُوَ مِنْ نَبَاتِ الْأَرْضِ» جست‌وجو شود، این روایت در «من لا يحضره الفقيه» پیدا نمی‌شود. در حقیقت، پژوهشگران باید واژگان مختلف یک متن را جست‌وجو کنند تا مطمئن شوند که آدرس‌های یافته‌شده، مشمول خطای «فاصله پاورقی» نشده‌اند.

## ۹. اشکال در تنظیم دامنه

۳۹. تأویل الآيات الظاهرة، ص ۷۹۲.

۳۰. حلیة الابرار، ج ۲، ص ۲۳۸.

۳۱. من لا يحضره الفقيه، ج ۱، ص ۳۶۸.

یکی از ویژگی‌های بخش جست‌وجو، امکان تنظیم دامنه است که به کمک آن می‌توان جست‌وجو را به متن یا مقدمه یا پاورقی‌ها محدود کرد. همچنین می‌توان حوزه جست‌وجو را به عناوینی مانند احادیث، سرفصل (عناوین)، سند احادیث، آیات، شعرها و بیانات، ویژه نمود. این توانمندی در همه جا قابل اجرا نیست. مثلاً در «جست‌وجوی ساده»، با اعمال محدودیت بر گزینه «بیشتر» و «محدود به» تمام متن کتاب‌هایی که با رنگ مشکی هستند از دامنه جست‌وجو خارج می‌شوند. برای نمونه «تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب»، «البرهان فی تفسیر القرآن»، «تفسیر القمی» و «تفسیر فرات الکوفی» قابل بررسی است.

متن احادیثی که به اشتباه، رنگ اختصاصی ندارد نیز با ایجاد محدودیت یادشده، از دامنه بیرون می‌رود. نمونه آن را می‌توان در روایت «لَوْ عَلِمُوا مَتَى سُمِّيَ عَلِيٌّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ لَمْ يُنْكَرُوا خِلَافَتَهُ وَ لَا طَاعَتَهُ» در کتاب «غرر الاخبار و درر الآثار فی مناقب ابی الائمه الاطهار علیهم السلام» مشاهده کرد.

در همین بخش، اگر تنها گزینه «محدود به» علامت زده شود، متون سیاه‌رنگ از دامنه جست‌وجو بیرون می‌رود. برای نمونه می‌توان افزون بر منابع پیش گفته، کتاب‌های «نوادر المعجزات»، «مشارق انوار الیقین» و «کنز الفوائد» را نیز بررسی کرد.

#### ۱۰. پیوست غیر حدیث به حدیث

جداسازی متن حدیث از افزوده‌های نویسندگان، یکی از ضرورت‌های نرم‌افزارنویسی در حوزه حدیث است. بی‌توجهی به این مسأله سبب شده تا گاهی توضیحات نویسنده با «قلم حدیث» در نرم‌افزار دیده شود. مثلاً شیخ صدوق در کتاب معانی الاخبار جمله‌ای را به صورت ذیل از آنس نقل می‌کند:

حَدَّثَنَا أَبُو الْحَسَنِ قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ الطَّبْرِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ قَالَ: حَدَّثَنَا خِرَاشٌ قَالَ: حَدَّثَنَا مَوْلَايَ أَنَسٌ قَالَ: كَانَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللَّهِ يَتَجَرَّوْنَ فِي الْبَحْرِ.<sup>۳۲</sup>

او بعد از ذکر این جمله، توضیحی آورده و می‌گوید:

يَعْنِي أَنَّ التَّجَارَةَ فِي الْبَحْرِ وَ رُكُوبَهُ وَ لَيْسَ يَهْبِجُ، لَيْسَ مِنَ الْمَكْرُوهِ وَ هُوَ مِنَ الْإِنْتِشَارِ وَ الْإِبْتِغَاءِ الَّذِي أَدْنَى اللَّهُ عَزَّوَجَلَّ فِيهِ بِقَوْلِهِ عَزَّوَجَلَّ: «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَ ابْتَغُوا مِنْ فَضْلِ اللَّهِ» وَ قَدْ رُوِيَ فِي رُكُوبِ الْبَحْرِ وَ النَّهْيِ عَنْهُ حَدِيثٌ.

یعنی بازرگانان وقتی دریا طوفانی نبود با کشتی، کالای خود را جابه‌جا می‌نمودند و مکروه نبود و آن از موارد رفتن در پی روزی و از مصداق‌های

پراکنده‌شدن و روزی جستن هست که خدای عزوجل به آن اذن داده است در فرموده‌اش: «فَإِذَا قُضِيَتِ الصَّلَاةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْأَرْضِ وَابْتَغُوا مِن فَضْلِ اللَّهِ» و درباره مسافرت‌های دریایی و نهی از آن، حدیثی وارد شده است.<sup>۳۳</sup>

توضیح شیخ صدوق در نرم‌افزار جامع الاحادیث، قسمت کتاب «بحار الانوار» جزو حدیث شمرده شده و با قلم حدیث، آمده است.<sup>۳۴</sup>

نمونه دیگر این اشکال پُر تعداد آن است که شیخ صدوق در «باب الاعتقاد فی الانبیاء و الرسل و الحجج علیهم السلام» کتاب «الاعتقادات» می‌گوید:

قَالَ الشَّيْخُ رَحِمَهُ اللَّهُ: إِعْتِقَادُنَا فِي الْأَنْبِيَاءِ وَ الرُّسُلِ وَ الْحُجَجِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَنَّهُمْ أَفْضَلُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ.<sup>۳۵</sup>

سپس به آیاتی استناد کرده و در پایان می‌گوید:

فَهَذَا كُلُّهُ يُوجِبُ تَفْضِيلَ آدَمَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ وَ هُوَ نَبِيُّ لَهُمْ بِقَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: «أَنْبِيَهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ».<sup>۳۶</sup>

این جمله‌ها و آیات قرآن در نرم‌افزار، قسمت کتاب «بحار الانوار»، جزو شمارگان احادیث آمده<sup>۳۷</sup> به‌گونه‌ای که اگر کسی به کتاب «اعتقادات الامامیه» مراجعه نکند، برداشت می‌کند که این متن، ادامه حدیث است.

همچنین در موارد متعددی از نقل قول‌های «تفسیر قمی» در «بحار الانوار»، به رنگ اختصاصی حدیث و جزو شمارگان احادیث آمده است. به عنوان مثال در تفسیر قمی، مؤلف چنین می‌گوید:

وَ «الْهُدَايَةُ» فِي كِتَابِ اللَّهِ عَلَى 'وُجُوهِ أَرْبَعَةٍ، فَمِنْهَا مَا هُوَ لِلْبَيَانِ لِلَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ؛ قَالَ: يُصَدِّقُونَ بِالْبَعْثِ وَ النُّشُورِ وَ الْوَعْدِ وَ الْوَعْدِ.

وَ «الْإِيْمَانُ» فِي كِتَابِ اللَّهِ عَلَى 'أَرْبَعَةٍ أَوْجُهٍ، فَمِنْهُ إِقْرَارُ بِاللِّسَانِ قَدْ سَمَّاهُ اللَّهُ إِيْمَانًا وَ مِنْهُ تَصَدِيقُ بِالْقَلْبِ وَ مِنْهُ الْإِدَاءُ وَ مِنْهُ التَّأْيِيدُ. (الْأَوَّلُ)

۳۳. ترجمه محمدی، ج ۲، ص ۴۵۰.

۳۴. ج ۷۳، ص ۲۸۵.

۳۵. ابن بابویه رحمة الله عليه گویند: اعتقاد ما در شأن پیغمبران و رسولان و حجت‌های خدا ﷺ آن است که ایشان افضل از ملائکه‌اند.

۳۶. اعتقادات الامامیه، ص ۸۹.

۳۷. ج ۲۶، ص ۳۴۸.

أَلَا يَمَانُ الَّذِي هُوَ إِقْرَارُ بِاللِّسَانِ وَقَدْ سَمَّاهُ اللَّهُ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَيْمَانًا وَ  
نادی 'أَهْلُهُ بِهِ... ۳۸

در نرم افزار، قسمت «بحار الانوار»، همین جملات به عنوان حدیث با رنگ آبی و با شماره حدیث  
ثبت شده است. ۳۹

در قسمت کتاب «تفسیر قمی» هم نمونه‌های متعددی وجود دارد که توضیحات مؤلف به عنوان  
متن حدیث، تلقی شده و یا متن حدیث با رنگ توضیح مؤلف آمده است. ۴۰

همین اشکال در کتاب‌هایی مانند «شرح الاخبار فی فضائل الائمه الاطهار علیهم السلام»، «حلیة  
الابرار فی احوال محمد و آله الاطهار علیهم السلام» و ... به دلیل این که نمایش احادیث، بدون رنگ  
اختصاصی است، مشاهده می‌شود؛ در نتیجه اگر پژوهشگر، دقت لازم را به کار نبرد ممکن است  
«توضیحات حدیث» به اشتباه جزو متن حدیث شمرده شود.

### ۱.۱. درج ناقص عنوان کتاب

درج نکردن نام کامل برخی کتاب‌ها در صفحات و بخش نسخه‌شناسی کتاب، یکی دیگر از  
اشکالات نرم افزار است. مثلاً کتاب «غرر الاخبار و درر الآثار فی مناقب ابی الائمه الاطهار  
علیهم السلام» در متن و قسمت نسخه‌شناسی به صورت «غرر الاخبار» آمده؛ حال آن که در حاشیه  
نرم افزار، قسمت جست‌وجوی نام کتاب، به صورت کامل نمایش داده می‌شود. اگر قرار بر درج نام  
کامل، در جایی از نرم افزار باشد، قسمت نسخه‌شناسی برای چنین کاری مناسب‌تر است.

همچنین کتاب «معجم مقاییس اللغة» در داخل متن کتاب و پنجره نسخه‌شناسی به صورت  
«معجم المقاییس اللغة» نوشته شده که اشکالی ادبی دارد و ناشی از خطای تایپ است.

### ۱.۲. چندجلدنگاری کتاب‌های تک‌جلدی

در نرم افزار جامع الاحادیث از چاپ تک‌جلدی برخی از کتاب‌ها استفاده شده و یا اینکه برخی از  
کتاب‌ها اصلاً چاپ چندجلدی ندارند؛ اما هنگام آدرس‌دهی برای اینها «ج ۱» درج می‌شود. چنین  
اشتباهی، پژوهشگر را به خطا انداخته و اگر همین خطا به مقالات و کتاب‌هایی که بر پایه این  
نرم افزار نوشته شده‌اند، راه یابد، موجب می‌شود تا مخاطبان، تصور کنند که از چاپ چندجلدی این  
کتاب استفاده شده است. این اشکال در آدرس‌دهی کتاب‌های «غرر الحکم و درر الکلم»، «تصنیف

۳۸. ج ۱، ص ۳۰.

۳۹. ج ۶۵، ص ۲۷۳.

۴۰. ن. کذ ج ۱، ص ۳۷۸ و ...

غرر الحکم و درر الکلم»، «ارشاد القلوب» (ترجمه طباطبایی)، «معدن الجواهر و ریاضة الخواطر»، «مکارم الاخلاق»، «اعلام الدین فی صفات المؤمنین»، «العدد القویة لدفع المخاوف الیومیة»، «نزهة الناظر و تنبیه الخاطر»، «الاربعون حدیثاً» (الرازی)، «قصص الانبیاء علیهم السلام» (الزاوندی)، «عیون الحکم و المواعظ» (اللیثی)، «ثواب الاعمال و عقاب الاعمال» (ترجمه غفاری) و «نهج الفصاحة» در قسمت مشابه‌سازی، دیده می‌شود.

### ۱۳. اشتباهات اعرابی

دست‌اندرکاران تولید نرم‌افزار جامع الاحادیث، برخی از روایات یا منابع را اعراب‌گذاری کرده‌اند. این اعراب‌ها، چندان قابل اعتماد نیست. زیرا اشتباه اعراب‌گذار و یا تایپیست، موجب شده تا خطاهای متعددی در این کار، مشاهده شود.

در کتاب «قصص الانبیاء» راوندی جمله‌ای از ابن عباس از حضرت عذیر پیامبر علیه السلام به صورت زیر آمده است:

قَالَ عَزِيرٌ يَا رَبِّ إِنِّي نَظَرْتُ فِي جَمِيعِ أُمُورِكَ وَ أَحْكَامِهَا فَعَرَفْتُ  
عَذَابَكَ بِعَقْلِي وَ بَقِيَ بَابٌ لَمْ أَعْرِفْهُ إِنَّكَ تَسْخَطُ عَلَى أَهْلِ الْبُلِيَّةِ فَتَعْمَهُمُ  
بِعَذَابِكَ وَ فِيهِمْ الْأَطْفَالُ فَأَمَرَهُ اللَّهُ تَعَالَى أَنْ يَخْرُجَ إِلَى الْبَرِيَّةِ وَ كَانَ  
الْحُرَّ شَدِيداً فَرَأَى شَجَرَةً فَاسْتَنْظَلَ بِهَا وَ نَامَ فَجَاءَتْ نَمَلَةٌ فَقَرَصَتْهُ  
فَذَلَّكَ الْأَرْضِ بِرِجْلِهِ فَفَتَلَ مِنَ النَّمْلِ كَثِيراً فَعَرَفَ أَنَّهُ مِثْلُ ضَرْبِ فَقِيلَ  
لَهُ يَا عَزِيرُ إِنَّ الْقَوْمَ إِذَا اسْتَحَقُّوا عَذَابِي قَدَرْتُ نَزُولِي عِنْدَ انْقِضَاءِ أَجَالِ  
الْأَطْفَالِ فَمَاتَ أَوْلَادُكَ بِأَجْلِهِمْ وَ هَلَكَ هَؤُلَاءِ بِعَذَابِي.<sup>٤١</sup>

در این متن، اشکالات زیادی دیده می‌شود که با خط‌کشی مشخص شده است. همین متن در کتاب «بحار الانوار» موجود در نرم‌افزار به صورت درست اعراب‌گذاری شده است.<sup>٤٢</sup>

نمونه دیگر، روایت «إِنَّا جُعَلَتِ التَّقِيَّةُ لِيَحْقَنَ بِهَا الدَّمُ فَإِذَا بَلَغَ الدَّمُ فَلَيْسَ تَقِيَّةً»<sup>٤٣</sup> است. شاهد مثال، عبارت «فَلَيْسَ تَقِيَّةً» می‌باشد که «فَلَيْسَ تَقِيَّةً» درست است و اگر کسی بخواهد «تَقِيَّةً» را مرفوع بیاورد باید از فعل «لیست» استفاده کند.

### ۱۴. اشکال در علامت‌گذاری

٤١. ص ٢٤٠.  
٤٢. ج ٥، ص ٢٨٦.  
٤٣. الکافی (ط الاسلامیة)، ج ٢، ص ٢٢٠. در برخی منابع مانند «هدایة الامة»، ج ٥، ص ٥٩١ به صورت صحیح آمده است.

نداشتن قاعده خاصی در استفاده از علائم و نشانه‌ها از دیگر اشکالات نرم‌افزار جامع الاحادیث است. مثلاً بین آیات قرآن کریم در کتاب «تفسیر فرات الکوفی» علامت (\*) گذاشته شده؛ ولی در نرم‌افزار از علامت (.) استفاده شده و در برخی موارد، هیچ علامتی نیامده است.<sup>۴۴</sup>

در کتاب «بحار الانوار» معمولاً بین آیات با علامت (\*) فاصله شده است؛ اما در نرم‌افزار هیچ علامتی نیامده است.<sup>۴۵</sup>

این اشکال، بسیار پُرشمار است و موارد زیر، تنها نمونه‌هایی از آن است:

- قال السیوطی ... فی ذکر أقسام النار نار الحرّین کانت فی بلاد عبس تخرج من الأرض فتؤذی من مر بها و هی التي دفنها خالد بن سنان النبی ص.  
قال خلیل کنار الحرّین لها زفیر تصم مسامع الرجل السميع انتهى.  
همین متن در کتاب با این علامت‌ها آمده است:

- قال السیوطی ... فی ذکر أقسام النار: نار الحرّین کانت فی بلاد عبس تخرج من الأرض فتؤذی من مر بها، و هی التي  
قال خلیل: «کنار الحرّین لها زفیر\* تصم مسامع الرجل السميع» انتهى.<sup>۴۶</sup>  
نمونه دیگری در نرم‌افزار، چنین است:

- ص، قصص الأنبياء عليهم السلام بالإسناد إلى الصدوق عن ابن المَوَكَّل عن الجَمِيرِيِّ عن ابن عيسى عن ابن محبوب عن جميل بن صالح عن أبي عبيدة عنه ع مثله مع اختصار  
بیان قوله يفسخ الفسخ بالسين المهملة و الخاء المعجمة الطرح و النقض و التفريق و بالسين المعجمة و الحاء المهملة تفريخ ما بين الرجلين و يقال فشح عنه أي عدل و بالسين المعجمة و الجيم أيضا معناه قريب مما ذكر و يقال أفسح عني بالسين المهملة و الجيم أي تركني و خلا عني و الكل لا يخلو من مناسبة و الجذع الناقبة الشابة أو ما دخلت في الخامسة و الفشل الضعف و الجبن و أجفلوا إليه أي انقلعوا و أسرعوا إليه.  
همین متن در کتاب، با علامت‌هایی چنین آمده است:

- ص: بالإسناد إلى الصدوق، عن ابن المَوَكَّل، عن الجَمِيرِيِّ، عن ابن عيسى، عن ابن محبوب، عن جميل بن صالح، عن أبي عبيدة، عنه عليه السلام مثله مع اختصار.  
بیان: قوله: (يفسخ) الفسخ بالسين المهملة و الخاء المعجمة: الطرح و النقض و التفريق؛ و بالسين المعجمة و الحاء المهملة: تفريخ ما بين الرجلين، و يقال: فشح عنه أي عدل؛ و بالسين المعجمة و الجيم أيضا معناه قريب مما ذكر، و يقال: أفسح عني - بالسين المهملة و الجيم - أي تركني و خلا

۴۴. ن. کد ص ۵۴۳ و ۲۵۵ و ۲۵۶ و ۲۵۷ و ...  
۴۵. ن. کد ج ۵، ص ۱۶۲ و ۱۶۳ و ج ۱۴، ص ۳۸۰ و ...  
۴۶. بحار الانوار، ج ۱۴، ص ۴۸۸.

عَنِّي، و الكل لا يخلو من مناسبة. و الجذع: الناقة الشابة أو ما دخلت في الخامسة. و الفشل: الضعف و الجبن. و أجفلوا إليه أي انقلعوا و أسرعوا إليه.<sup>٤٧</sup>  
 نمونه‌ای دیگر:

- شي، تفسير العياشي عن أبي بصير مثله بيان يمكن توجيه الخبر بوجهين الأول  
 این متن در کتاب، چنین آمده:

- شي: عن أبي بصير مثله.

بیان: يمكن توجيه الخبر بوجهين: الأول...<sup>٤٨</sup>

نمونه‌ای دیگر:

- بيان: ثابر واطب.

متن کتاب، این گونه است:

- بيان: ثابر: واطب.<sup>٤٩</sup>

رعایت نکردن علائم ویرایشی به صورت صحیح و یا متناسب با نسخه کاغذی، سبب پیوستگی -  
 های ناصحیح بین عبارات‌ها و در نتیجه فهم اشتباه از متن می‌شود.

## ۱۵. اشکال در فاصله‌گذاری

برای فاصله‌گذاری بین واژگان، قاعده یکسانی در نرم‌افزار جامع الاحادیث وجود ندارد؛ مثلاً اگر  
 واژه «می‌دهد» را با فاصله بین «می» و «دهد» جست‌وجو کنیم، ۲۲ رکورد را نشان می‌دهد. حال  
 اگر به صورت «میدهد» جست‌وجو کنیم ۱۰۴۲۷ رکورد را می‌یابد و جالب اینکه «می‌دهد» به صورت  
 نیم‌فاصله را نیز نشان می‌دهد. این اشکال در جست‌وجوی همه واژگانی که پیشوند «می» دارند،  
 دیده می‌شود.

همچنین در کلمات دوبخشی مانند «أل محمد» اگر با فاصله بین دو کلمه، جست‌وجو صورت  
 گیرد، ۱۶۹۵۳ رکورد و اگر بدون فاصله و به شکل «ألمحمد» و «أل محمد» جست‌وجو شود ۱۰  
 مورد یافت می‌شود. «اهل بیت»، «ابی عبدالله»، «ابی جعفر»، «کتاب الله» و ... نمونه این اشکال  
 پرشمار است.

این اشکال افزون بر ایجاد مشکل در یافتن برخی نمونه‌ها، پژوهشگران را در آمارگیری با مشکل  
 مواجه می‌کند. مثلاً عبارت «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» به‌جز این شکل، به صورت «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ» و «لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ»  
 نیز تایپ شده است. حال اگر مخاطب در جست‌وجوی جمله «أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ

٤٧. بحار الانوار، ج ١٤، ص ٣٩٩.

٤٨. همان، ج ١٤، ص ٣٨٦.

٤٩. همان، ج ١٤، ص ٣٦٦.



له» با سه گونه نوشتاری باشد به ترتیب با سه آمار ۵، ۱۲۲۰ و ۱۶ مواجه خواهد شد؛ افزون بر این که هر کدام از این شکل‌ها در منابع خاصی یافت می‌شود.

به صورت کلی حرف «لا» با کلمه بعد در برخی موارد بدون فاصله و در برخی موارد با فاصله ثبت شده است. مثلاً جمله «لَا يَكْفِي مِنْكَ شَيْءٌ» اگر بدون فاصله جست‌وجو شود فقط در کتاب الکافی (دارالحدیث)، جلد ۴، صفحه ۳۹۹، ۵۰۰ و ۵۰۴ یافت می‌شود. حال اگر همین جمله با فاصله جست‌وجو شود در ۳۱ منبع از جمله کتاب الکافی (الاسلامیه) مشاهده می‌گردد. نمونه دیگر حدیث «أَلْغِنَاءُ مَجْلِسُ لَا يَنْظُرُ اللَّهُ إِلَى أَهْلِهِ» است. اگر «لَا يَنْظُرُ» با فاصله جست‌وجو شود در کتاب الکافی چاپ الاسلامیه و اگر بدون فاصله باشد در الکافی چاپ دارالحدیث یافت می‌شود.

همراهی «أ» (همزه) با «ما» هم اشکالات متعددی را رقم زده است. اگر حدیث معروف «يَا عَلِيُّ أَمَا تَرْضَىٰ أَنْ تَكُونَ مِنِّي بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَىٰ؟» با فاصله دو کلمه «أ» و «ما» جست‌وجو شود ۱۴۷ رکورد پیدا می‌شود. حال اگر بدون فاصله میان همزه و «ما» جست‌وجو شود ۳۲ دیگر یافت می‌شود.

هرچند تولید نرم‌افزار «جامع الاحادیث» اقدامی بسیار پسندیده و شایسته تقدیر بوده و مزیت‌های فراوانی در عرصه پژوهش حدیث ایجاد کرده؛ اما برطرف کردن اشکالات یادشده نیز شایسته است.

## نتیجه

در پژوهش‌های متن‌محور و به‌ویژه پژوهش‌های حدیثی، نیاز است که محققان از درستی متن مورد پژوهش خویش مطمئن شوند. لازمه این اطمینان آن است که به متون کپی‌شده از نرم‌افزار، تکیه نکرده و حتماً آن را دست کم با نسخه چاپی مقابله نمایند. همچنین نسخه چاپی مطمئن و معتبر را به عنوان مرجع خود انتخاب نمایند. اکنون که به آسانی می‌توان با جست‌وجویی سریع، از وجود یک متن در کتب متعدد مطلع شد، شایسته است که یک حدیث‌پژوه با مراجعه به منابع مختلف، آسیب‌های احتمالی متوجه حدیث را بشناسد. نرم‌افزار جامع الاحادیث ابزاری سودمند و کاربردی در پژوهش‌های حدیثی است. این برنامه در کنار قوت‌های بسیارش، نارسایی‌هایی دارد که خوب است پژوهشگران به آن توجه کنند. افتادگی واژه و حرف، افتادگی حدیث، ناسازگاری متن و ترجمه، اشتباه در نمایش رنگ آیات، اشکال در آدرس‌دهی ماشینی آیات، اشتباه در نمایش رنگ احادیث، اشکال در مشابه‌یابی، اشکال در جست‌وجوی واژگان، اشکال در تنظیم دامنه، پیوست غیر حدیث به حدیث، درج ناقص عنوانی کتاب، چندجلدنگاری کتاب‌های تک‌جلدی، اشتباهات اعرابی، اشکال در علامت‌گذاری و اشکال در فاصله‌گذاری، مجموعه خطاهایی است که نیاز پژوهشگر را برای دقت بیشتر، فزون‌تر می‌کند.

## پیشنهاد پژوهشی

– ماهیت نرم‌افزار پژوهشی و تفاوت آن با نرم‌افزار ابزاری در عرصه علوم و معارف حدیث

## کتاب‌نامه

۱. قرآن کریم.
۲. الصّحیفة السّجّادیة، امام علی بن الحسین علیه‌السّلام، قم، نشر الهمادی، اوّل، ۱۳۷۶ش.
۳. اثبات الهداة بالتّصوّص و المعجزات، محمّد بن حسن عاملی (شیخ حر)، بیروت، اعلمی، اوّل، ۱۴۲۵ق.
۴. ارشاد القلوب الی الصّواب، حسن بن محمّد دیلمی، قم، الشّریف الرّضی، اوّل، ۱۴۱۲ق.
۵. اعتقادات الامامیة، محمّد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، قم، کنگره شیخ مفید، دوم، ۱۴۱۴ق.
۶. اقبال الاعمال، علی بن موسی ابن طاووس، تهران، دارالکتب الاسلامیة، دوم، ۱۴۰۹ق.
۷. الاقبال بالاعمال الحسنة، علی بن موسی ابن طاووس، تحقیق جواد قیومی اصفهانی، قم، بوستان کتاب، اوّل، ۱۳۷۶ش.
۸. الامالی، محمّد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، ترجمه کمره‌ای، تهران، کتابچی، ششم، ۱۳۷۶ش.
۹. بحار الانوار، محمّد باقر بن محمّد تقی مجلسی، بیروت، داراحیاء التّراث العربی، دوم، ۱۴۰۳ق.
۱۰. البرهان فی تفسیر القرآن، سید هاشم بن سلیمان بحرانی، تحقیق مؤسّسة البعثة، قم، مؤسّسه بعثت، اوّل، ۱۳۷۴ش.
۱۱. یادش نیکی‌ها و کیفر گناهان (ترجمه ثواب الاعمال)، محمّد علی مجاهدی، قم، انتشارات سرور، اوّل، ۱۳۸۱ش.
۱۲. پیکار صفین (ترجمه وقعة صفین، نصر بن مزاحم، تحقیق محمّد عبدالسّلام هارون)، پرویز اثابکی، تهران، سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی، دوم، ۱۳۷۰ش.
۱۳. تأویل الآیات الظّاهرة فی فضائل العترة الطاهرة، علی استرآبادی، تحقیق حسین استادولی، قم، جامعه مدرّسین، اوّل، ۱۴۰۹ق.
۱۴. ترجمه ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، ابراهیم محدّث بندریگی، قم، انتشارات اخلاق، سوم، ۱۳۷۹ش.
۱۵. ترجمه ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، صادق حسن زاده، تهران، ارمغان طوبی، اوّل، ۱۳۸۲ش.
۱۶. ترجمه ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، علی اکبر غفاری، تهران، نشر صدوق، اوّل.
۱۷. ترجمه ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، محمّد رضا انصاری محلّاتی، قم، نسیم کوثر، اوّل، ۱۳۸۲ش.
۱۸. ترجمه کامل الزّیارات، محمّد جواد ذهنی تهرانی، تهران، پیام حق، اوّل، ۱۳۷۷ش.
۱۹. تفسیر القمی، علی بن ابراهیم قمی، تحقیق سید طیّب موسوی جزایری، قم، دارالکتاب، سوم، ۱۴۰۴ق.

۲۰. التّوحيّد، محمّد بن عليّ ابن بابويه (شيخ صدوق)، تحقيق سيد هاشم حسيني، قم، جامعه مدرّسين، اول، ۱۳۹۸ق.
۲۱. ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، محمّد بن عليّ ابن بابويه (شيخ صدوق)، ترجمه غفاري، تهران، نشر صدوق، دهم، ۱۳۶۷ش.
۲۲. ثواب الاعمال و عقاب الاعمال، محمّد بن عليّ ابن بابويه (شيخ صدوق)، قم، دار الشّريف الرّضی، دوم، ۱۴۰۶ق.
۲۳. حلیة الابرار فی احوال محمّد و آله الاطهار عليهم السّلام، سيد هاشم بن سليمان بحراني، قم، مؤسسة المعارف الاسلامیة، اول، ۱۴۱۱ق.
۲۴. عيون اخبار الرّضا عليه السّلام، محمّد بن عليّ ابن بابويه (شيخ صدوق)، تحقيق سيد مهدي لاجوردی، تهران، نشر جهان، اول، ۱۳۷۸ق.
۲۵. الغارات، ابراهيم بن محمّد ثقفی، تحقيق سيد عبد الزّهراء حسینی، قم، دار الكتاب الاسلامی، اول، ۱۴۱۰ق.
۲۶. الفقه المنسوب الى الامام الرّضا عليه السّلام، تحقيق مؤسسة آل البيت عليهم السّلام، مشهد، مؤسسة آل البيت عليهم السّلام، اول، ۱۴۰۶ق.
۲۷. قصص الانبياء، قطب الدّین راوندی، تحقيق غلامرضا عرفانيان يزدي، بيروت، موسسه مفید، اول، ۱۴۰۹ق.
۲۸. قصص الانبياء، قطب الدّین راوندی، تحقيق غلامرضا عرفانيان يزدي، مشهد، بنياد پژوهش های اسلامي، اول، ۱۴۰۹ق.
۲۹. الكافي، محمّد بن يعقوب كليني، تحقيق دار الحديث، قم، دار الحديث، اول، ۱۴۲۹ق.
۳۰. الكافي، محمّد بن يعقوب كليني، تحقيق عليّ اكبر غفاري و محمّد آخوندي، قم، دار الكتب الاسلامیة، چهارم، ۱۴۰۷ق.
۳۱. كتاب العين، خليل بن احمد فراهیدی، تحقيق محمّد حسن بكائي، قم، جامعه مدرّسين، اول، ۱۴۱۴ق.
۳۲. كامل الزّيارات، جعفر بن محمّد ابن قولويه، تحقيق عبد الحسين اميني، نجف، دار المرتضوية، اول، ۱۳۵۶ش.
۳۳. كتاب العين، خليل بن احمد فراهیدی، قم، نشر هجرت، دوم، ۱۴۰۹ق.
۳۴. كشف الغمّة فی معرفة الائمّة، عليّ بن عيسى اربلي، تحقيق ابراهيم ميانجي، ترجمه و شرح زواره ای، تهران، انتشارات، سوم، ۱۳۸۲ش.
۳۵. كشف الغمّة فی معرفة الائمّة، عليّ بن عيسى اربلي، تحقيق سيد هاشم رسولي محلّاتی، تبریز، بني هاشمی، اول، ۱۳۸۱ق.
۳۶. كفاية الاثر فی النّصّ علی الائمّة الاثني عشر، عليّ بن محمّد خزّاز رازی، تحقيق سيد عبداللطيف حسيني كوه كمری، قم، بيدار، ۱۴۰۱ق.

۳۷. المحاسن، احمد بن محمد بن خالد برقی، تحقیق جلال الدین محدث، قم، دارالکتب الاسلامیة، دوم، ۱۳۷۱ق.
۳۸. مسند الامام الرضا علیه السلام، عزیز الله عطاردی قوچانی، بیروت، دارالصفوة.
۳۹. المصباح (جَنَّة الامان الواقیة)، ابراهیم بن علی عاملی کفعمی، قم، دارالرضی، دوم، ۱۴۰۵ق.
۴۰. من لا یحضره الفقیه، محمد بن علی ابن بابویه (شیخ صدوق)، تحقیق علی اکبر غفاری، قم، جامعه مدرسین، دوم، ۱۴۱۳ق.
۴۱. وسائل الشیعة، محمد بن حسن عاملی (شیخ حر)، تحقیق مؤسسه آل البيت علیهم السلام، قم، مؤسسه آل البيت علیهم السلام، اول، ۱۴۰۹ق.
۴۲. یادداشت «برخی از اشکالات نرم‌افزار جامع الاحادیث»، حامد فاتح و محسن بختیاری، فصلنامه دانش‌ها و آموزه‌های قرآن و حدیث، ش ۸، سال دوم، بهار ۱۳۹۹ش.

